

A. SALIO KALBINĖ VEIKLA

Pernai mirė žymus vyresniosios kartos kalbininkas A. Salys, kuris išvarė gilią vagą lietuvių kalbotyroje. Jis pasireiškė įvairiose lietuvių kalbos mokslo srityse: tyrinėjo lietuvių tarmes, kalbos istoriją, sudarinėjo žodynus, tvarkė lietuvišką terminiją ir kt. Mums pravartu ateityje visapusiškai nušviesti A. Salio kalbinę veiklą ir detalai išskirti, ką nauja, reikšminga jis yra įnešęs į lietuvių kalbos mokslą. Šiuo tarpu trumpai paminėsime svarbiausius A. Salio kalbinius darbus ir jo nuopelnus lietuvių kalbotyrai.

A. Salys gimė 1902 m. Kretingos rajone, Reketėje. 1923–25 m. studijavo Kauno universitete lietuvių kalbą ir lyginamąją kalbotyrą, 1925–29 m. Leipcige baltistiką, slavistiką ir lyginamąją kalbotyrą, 1929 m. Hamburge eksperimentinę fonetiką. Grįžęs į Lietuvą, jis profesoriavo Kauno ir Vilniaus universitetuose iki 1943 m., kur dėstė pagrindines lietuvių kalbos mokslo disciplinas (lietuvių dialektologiją, baltų kalbotyros įvadą, kalbos istoriją ir kt.), daug prisidėdamas prie kalbos mokslo vystymo ir parengdamas didelį būrį mokytojų lituanistų, lietuvių kalbos tyrinėtojų ir kalbos kultūros kėlėjų. Pasitraukęs iš Lietuvos, 1944–46 m. dirbo Greifsvaldo ir Tiubingeno universitetuose. Nuo 1947 m. buvo Pensilvanijos universiteto profesorius, kur dėstė slavistiką ir baltistiką, tuo būdu populiarindamas lituanistiką JAV ir įtraukdamas į lietuvių kalbos tyrinėjimą ne vieną amerikietį lingvistą, iš kurių mums labiausiai žinomas V. Šmolstygas.

A. Salys nebuvo užsidaręs kabinetinis mokslininkas. Jis palaikė plačius mokslinius ryšius su įvairių šalių kalbininkais, buvo kelių tarptautinių kalbos draugijų narys, kalbinių žurnalų redaktorius ir bendradarbis, JAV išleistos lietuviškos enciklopedijos kalbotyros skyriaus redaktorius. A. Salys aktyviai dalyvavo moksliniame organizaciniame darbe, 1939–1941 m. būdamas Lituanistikos instituto lietuvių kalbos skyriaus vedėju, 1941–1944 m. Lietuvių kalbos instituto direktoriumi, įvairių terminologijos komisijų pirmininku bei nariu, pavardžių ir vietovardžių komisijos nariu ir kt.

A. Salio kalbinė veikla buvo šakota, intensyvi ir produktyvi. Jis atliko reikšmingus darbus dialektologijos, leksikografijos, onomastikos, terminologijos, kalbos kultūros ir kitose srityse, kuriais daug prisidėjo prie lietuvių kalbos mokslo vystymo.

Nemaža yra nuveikęs A. Salys, tyrinėdamas lietuvių kalbos tarmes. Pradėjęs universitete dėstyti lietuvių kalbos dialektologiją, iškilo būtinas reikalas paruošti lietuvių dialektologijos vadovą, kad studentai lituanistai turėtų iš ko susipažinti su lietuvių kalbos tarmėmis. J. Juškos, A. Baranausko, K. Jauniaus ir kitų paskelbtos žinios apie lietuvių kalbos tarmes ir jų suskirstymą negalėjo atstoti lietuvių kalbos dialektologijos vadovėlio, ir A. Salys aistringai imasi uždavinio parengti lietuvių kalbos tarmių apžvalginį kursą. Pats renka dialektologinę medžiagą ir stengiasi į tą darbą įtraukti studentus ir mokytojus. Tam reikalui paruošė keletą plačių anketų (apklausų) dialektologinei medžiagai rinkti ir išsiuntinėjo į įvairias mokslo įstai-

gas bei mokyklas. Jis kartu su kitais rūpinosi specialių dialektologinių kursų organizavimu, kuriuose buvo parengtas nemažas būrys tarmių aprašinėtojų, kurie ateityje turėjo daug nudirbti lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimo bare. Dialektologų ir kitų kalbininkų fonetiniam lavinimui A. Salys įsteigė Kauno universitete fonetikos laboratoriją, kuri padėjo studentams geriau susipažinti su tarmių fonetika. Kelerių metų intensyvaus darbo rezultatas buvo A. Salio lietuvių kalbos tarmių kursas, kurio santrauka „Lietuvių kalbos tarmės“ buvo išspausdinta 1935 m. Jame buvo pateikta detali tarmių klasifikacija ir iškeltos atskirų tarmių fonetinės ir kitokios ypatybės. Tuo kursu buvo naudojamos ir tarybiniais metais; jis bus svarbus ir lietuvių dialektologijos istorijai tyrinėti.

A. Salys sėkmingai tęsė A. Baranausko ir kitų pradėtus istorinius lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimus ir paskelbė savo disertacijos „Žemaičių tarmės“ (vokiečių kalba, 1930 m.) pirmąją dalį, skirtą žemaitiškos kalbinės srities susidarymo (istorijos) klausimams nagrinėti. Be šio istorinės dialektologijos darbo, A. Salys yra išspausdinęs keletą straipsnių iš tarmių istorijos.

Įsitraukęs į lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimą, A. Salys ėmėsi ir atskirų tarmių aprašų redagavimo ir leidimo darbo. Jo suredaguotas išėjo tarminių monografijų serijos „Lietuvių kalbos tarmės“ antrasis leidinys (P. Joniko „Pagramančio tarmė“, 1939 m.).

Pokario metais A. Salio dialektologiniai darbai padėjo studentams lituanistams susipažinti su lietuvių dialektologijos pagrindais, su tarmių aprašymo metodika, kurią perteikė naujai kalbininkų kartai buvę A. Salio mokiniai J. Senkus, E. Mikalauskaitė ir kt. Dėl to buvo įmanomas spartus dialektologinio darbo išplėtimas ir vykdymas, renkant daugiau kaip iš 700 vietovių medžiagą lietuvių kalbos tarmių atlasui, aprašant atskiras tarmes, rengiant apibendrinamą veikalą apie lietuvių kalbos tarmes.

Reikšmingą darbą A. Salys yra atlikęs lietuvių leksikografijoje. Jis yra vienas iš autorių bei redaktorių dvikalbio penkiamio „Lietuvių rašomosios kalbos žodyno“, kuriame pateikti vokiečių kalbos atitikmenys ir kuris buvo išleistas Heidelberge (1932–1968 m.). Šiam žodynui nuo trečiojo tomo daug liaudies kalbos, ypač žemaičių tarmės, leksikos pateikė A. Salys, žymiai praturtinęs lietuviškąją žodyno dalį. Tai vienas didžiausių lietuvių kalbos žodynų, kurį žodžių gausumu žymiai pralenkia tik dabar leidžiamas akademinis „Lietuvių kalbos žodynas“. Vokiečių kalbos atitikmenys įgalina minėti A. Salio ir kitų autorių žodynu naudotis indoeuropiečių kalbų tyrinėtojus, kuriems anksčiau patys didžiausi lietuvių kalbos leksikos šaltiniai buvo G. Neselmano ir Fr. Kuršaičio žodynai, turintys kelis kartus mažiau žodžių.

Kelis dešimtmečius A. Salys rinko medžiagą istoriniam lietuvių kalbos žodynui, norėdamas pasekti leksikos raidą, žodžių istoriją nuo seniausių laikų iki šių dienų. Tuo tikslu jis 1969 m. lankėsi Tarybų Lietuvoje ir čia rinko medžiagą sumanytam žodynui iš akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekos ir kitų šaltinių. Jis tarėsi mėginsias parengti nedidelį istorinį žodynėlį, daugiausia apimantį XIX a. galą ir XX a. pradžios leksiką, kurios puoselėjime ir norminime jis pats aktyviai dalyvavo. Gaila, kad šis A. Salio sumanymas liko neįkūnytas.

A. Salys prisidėjo ir prie didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ rengimo, tobulinimo. Kelerius metus jis buvo Žodyno mokslinės komisijos narys, aktyviai dalyva-

vo, keliant ir svarstant įvairius leksikografinius klausimus, kurie ir šiandien yra nenustoję savo aktualumo (pvz., tarmiškai užrašytų žodžių bei posakių transkribavimas literatūrine kalba, skolinių ir homonimų nustatymas, sudaiktavardėjusių būdvardžių pateikimas ir kt.).

Daug dėmesio A. Salys skyrė tikrinių vardu (asmenvardžių, vietovardžių, vandenvardžių, gentivardžių ir kt.) rinkimui, žodynų sudarymui ir tyrinėjimui. Lietuvių kalboje tokių vardu yra šimtai tūkstančių. Nemaža jų surinko ir pradėjo tyrinėti K. Būga, didžiai vertindamas „žemės kalbą“ kaip svarbų šaltinį tautos praeičiai pažinti. K. Būgos darbo tęsėjų tarpe vienas aktyviausių buvo A. Salys, 1933 m. įsteigtos Pavardžių ir vietovardžių komisijos narys. Išleidus „Instrukciją Lietuvos žemės vardynui surašyti“ (1934 m.), mokytojams, miškininkams, žemėtvarkininkams, studentams ir kitiems talkininkaujant, iki 1940 m. buvo surinkta didžioji vardyno dalis, kuri dabar saugoma, pildoma ir tyrinėjama Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

Labai produktyvus buvo A. Salys ir lietuviškos terminologijos kūrimo bei tvarkymo darbe. Jis buvo vyriausybės patarėjas terminologijos klausimais, kelių terminologinių komisijų pirmininkas bei narys ir įvairių mokslo ir technikos terminų kūrėjas. Turėdamas gerą, greitą kalbinę orientaciją, gilų kalbos jausmą, jis lengvai ir greitai surasdavo reikiamą terminą liaudies kalboje arba pats sukurdavo. Šimtai liaudinių žodžių jo buvo pavartoti siauresne, platesne ar perkeltine reikšme ir ilgainiui terminologizavosi, pvz.: *slogutis* „košmaras“, *nuospaudas* „nuspaudžiamasis presas“, *grūdalas* „grūdinamasis skiedinys“, *prašvaitas* „apšviesta vieta fotografijos negatyve“ ir t. t. Daug terminų jis yra vykusiai sukūręs, ir jie įsigalėjo vartosenoje, pvz.: *požiūris*, *šviesomatis*, *tolimatis*, *išvaita*, *sqnara*, *staigmena* ir t. t.

A. Saliui rūpėjo ir literatūrinės kalbos puoselėjimas, norminimas ir kiti kalbos kultūros dalykai. Jis atidžiai sekė literatūrinės kalbos raidą ir greitai, gyvai reagavo į kalbos praktikoje, ypač spaudoje, pasirodžiusius taisytinus kalbos dalykus. Kalbos praktikos reikalams jis su kitais pradėjo leisti kalbos laikraštėlį „Gimtoji kalba“, kuriame aktyviai bendradarbiavo, nagrinėdamas įvairius kalbos praktikos dalykus. Kai kurie jo paskelbti straipsniai yra įdomūs ir šiandien, nes jie liečia aktualius klausimus, pvz.: lietuviški vardai, gentivardžiai, sutrumpinimai ir kt. Viename iš dienraščių A. Salio buvo pradėta „Kalbos skiltelė“, kreipusi nuolatinį dėmesį į kasdieninę kalbos vartoseną, taisiusi kalbą, teikusi naujus žodžius bei terminus, patarusi, kaip vartoti įvairius žodžius ir konstrukcijas. Kirčiavimui mokytis A. Salys sukirčiavo chrestomatijos „Vargo mokyklai“ I ir II dalis.

Taigi A. Salys daug prisidėjo prie lietuvių kalbotyros dirvonų plėšimo, naujų tyrinėjimų organizavimo ir vykdymo, kalbinių kadru ruošimo ir kalbos kultūros kėlimo. Būdamas emigracijoje, jis paskutiniaisiais metais palaikė glaudžius ryšius su Lietuvių kalbos ir literatūros institutu, su Tarybų Lietuvos kalbininkais, sekė ir teigiamai vertino jų darbus, buvo atvykęs į tėvynę kalbinės medžiagos rinkti. Jį visad traukė gimtasis kraštas, gimtoji kalba, kurios tyrinėjimui jis buvo visa siela atsidavęs. A. Salys praturtino lietuvių kalbotyrą reikšmingais darbais, kuriais naudojasi ir dar ilgai naudosis mūsų filologai, su pagarba minėdami jų autorių, daug nusipelnusių lituanistikos mokslui.

J. Kruopas